

relations between Belgium and the United States of America, 1830-1939' (229-254) ondermeer zien dat import uit de VS in de twintigste eeuw ongeveer 10% van het totaal bestreek, maar slechts voor een klein deel onder Belgische vlag werd aangevoerd. De derde auteur tenslotte deelt onder andere mee, dat de Compagnie Maritime Belge zich in de jaren tachtig uit diverse *conferences* heeft teruggetrokken ('C. M. B., how it responded to the challenges of new technologies in the period after the second world war', 199-206).

Het achtste 'BMGN' thema is van de hand van C. A. Davids. In een knap betoog getiteld 'Technological change and the professionalism of masters and mates in the Dutch mercantile marine, 1815-1914' (282-303) laat hij zien hoe tot c. 1860 de professionalisering onder koopvaardijpersoneel een autonoom proces was, maar daarna meer van bovenaf werd gestimuleerd. Uiteindelijk vond dit proces ondermeer zijn eindvorm in verenigingen voor eigen belangenbehartiging.

Overige onderwerpen in deze bundel variëren van de eerste Spaanse onderzeeboot uit 1859 en de conceptie van de container tot de Japanse scheepvaart na 1945, de wetgeving inzake Britse zeelieden, managementpatronen van Britse, Zweedse en Japanse scheepswerven en Duinkerke kabeljauwvisserij bij IJsland.

J. R. Bruijn

C. Fasseur, *De Indologen. Ambtenaren voor de Oost 1825-1950* (Amsterdam: Bakker, 1993, 552 blz., f49,90, ISBN 90 351 127 X).

'Hoe kan eene natie wel geregeerd worden, wier taal en wetten men niet kent?' (60), zo luidde een (retorische) opmerking in 1832 bij het begin van een opleiding voor Indische ambtenaren. De vraag hoe die kennis te verwerven vormt het onderwerp van *De Indologen*. Het werk, dat vooral gebaseerd is op materiaal uit het archief van het ministerie van koloniën, reikt overigens verder dan de titel aangeeft. Tussen 1950 en 1962 passeerden alle argumenten in verband met ambtenaren voor Nieuw-Guinea nog eens de revue: een oude film werd als het ware versneld afgedraaid.

Vier thema's hebben het debat de gehele periode beheerst: het karakter van de opleiding (middelbaar 'beroeps' of universitair onderwijs), de plaats (in Indië of in Nederland), het verband tussen opleiding en tewerkstelling en de inhoud van het vakkenpakket. De wens van een universitaire opleiding, in 1826 geformuleerd door 'de vader van alle Indische bestuursopleiding', J. C. Baud, werd pas in 1921 gerealiseerd. De negentiende-eeuwse instellingen in Soerakarta, Delft, Leiden en Batavia, over wier geschiedenis Fasseur uitvoerig rapporteert, waren een mbo/hbo-vorming *avant la lettre*, al dan niet verbonden aan een universiteit. In 1900 bezweek de langstlevende, de Delftse gemeente-instelling, aan zijn eigen succes: de schoolse africhting voor een (grootambtenaars)examen kwam niet meer overeen met het groeiend opleidingsniveau van Nederlanders in Indië en met een beginnende opleiding van Indonesische ambtenaren. Hoogleraren van de Leidse universiteit wisten vervolgens in 1902 de tweejarige opleiding in huis te halen en deze in 1921 tot een universitaire studie van vijfjaar te promoveren. Op dat niveau werden zij in 1925 gevolgd door de zogenaamde 'petroleumfaculteit' aan de Rijksuniversiteit Utrecht, bekostigd uit 'de derde geldstroom'.

Bauds voorkeur voor een opleiding in Nederland werd eerder verwezenlijkt. Die voorkeur was niet vrij van racisme: Indo-Europeanen dienden te worden geweerd. Desondanks werd in 1867 op Indisch verzoek de afdeling B van het gymnasium Willem III in Batavia geopend. De

opheffing daarvan in 1913 gaf het Binnenlands Bestuur (BB) een Europees karakter, al bestond in de jaren dertig nog 30% van de kandidaat-Indische ambtenaren uit in Indië geboren. Indonesiërs konden wel de opleiding volgen maar de enkelen die dit deden konden alleen als bureau-ambtenaar bij de departementen en diensten werk vinden; voor vrouwen gold na 1918 hetzelfde.

Opleiding garandeerde (ook toen) geen baan. Van 1825 tot 1864 was hiervoor het zogenaamde radicaal, een aanwijzing van overheidswege, vereist. Na 1864 maakte het ministerie een selectie uit de geslaagden voor het grootambtenaarsexamen op grond van de behaalde cijfers, in de twintigste eeuw uit de doctorandus-Indologen. De spanning tussen vraag en aanbod bepaalde mede de op- of ondergang van de opleidingen: zo werden de Koninklijke Akademie in 1864 en de Delfste instelling in 1901 opgeheven onder invloed van een 'overcomplete'.

Ten aanzien van het vierde thema, het vakkenpakket, valt in deze anderhalve eeuw een verschuiving waar te nemen van aandacht voor de talen (waarbij de centrale positie van het Javaans het bestuurlijke Javacentrisme weerspiegelde) naar Indisch recht en staatsinstellingen, een steeds 'kolonialer' opleiding. Juist op het moment van de meer op de inheemse samenleving gerichte ethische politiek rond 1900 werd de opleiding traditioneler. De BB ambtenaar verloor zijn karakter van duizendpoot (bruggenbouwer, koffieplanter, jurist, medicus, belastinginnehmer, controleur van herendiensten, etc), door toename van het aantal gespecialiseerde deskundigen.

In het algemeen valt uit dit boek te concluderen, dat Bauds wens van een afstandelijk en zich niet met inheemse zaken bemoeiend, maar goed opgeleid bestuurscorps nooit uit is gekomen, al werd deze wens tot in de jaren dertig herhaald. De praktijk wees in een andere richting: hoe meer opleiding, hoe meer kennis, hoe meer bemoeienis.

Men moet, zoals Fasseur, wel ambtenaar en hoogleraar — met oog voor het saillante detail — zijn om een vrij saaie materie als de opleiding van ambtenaren met zoveel verve neer te zetten. In het oerwoud van regelingen, plannen, Koninklijke Besluiten, examens en examenuitslagen, Britse voorbeelden, namen van (hoog)leraren en getallen van studenten heeft Fasseur duidelijke paden gekapt, waarbij de lezer slechts een enkele keer behoefte voelt aan een iets kortere weg (met name bij de spraakverwarring rond 1900). Apodictische uitspraken ('Zonder Diponegoro geen Delft') en duidelijke oordelen over soms curieuze voorgangers/hoogleraren (die althans in Leiden rond 1870 hoge salarissen en maar weinig studenten hadden) sieren de bladzijden. Klachten over niet-werkende, weinig zelfstandige studenten hoorden ook toen al tot het hooggeleerd repertoire, al was het studierendement van 85% in de twintigste eeuw beduidend hoger dan de huidige cijfers. De politieke onduidelijkheid in de periode 1945-1949 weerspiegelde zich, zoals uit de slotbladzijden blijkt, in een inter-universitaire spraakverwarring over opleiding van niet meer nodige Nederlandse ambtenaren. *De Indologen* is, kortom, een uitputtende naslagwerk over het onderwerp en daarmee, behalve leerzaam voor universitair personeel, onmisbaar voor Indonesianisten. Opnieuw blijkt hoezeer de ontwikkeling van dit specialisme in Nederland met de opleiding tot Indisch' ambtenaar verstrengeld is geweest.

Natuurlijk blijven er na lezing vragen open. Wat bijvoorbeeld was een 'goede ambtenaar'? Analyse van het debat daarover blijft achterwege. Incidenteel blijkt er iets van: kennis van inheemse zaken en vooral tact om met Javaanse hoofden om te gaan behoorden tot diens bagage. Rond 1900 werd sterker de nadruk gelegd op helderheid van oordeel, zelfstandigheid en brede blik. De eis van tact werd herhaald. Vielen uit de vele geraadpleegde archiefstukken en brochures geen definiëringen van een 'goede ambtenaar' te halen? Hun opleiding moet toch daaraan gemeten zijn. Kwalificaties van de Indologen te velde blijven echter buiten beeld. Het boek handelt inderdaad over ambtenaren *voor* de Oost, niet *in* de Oost.

De Leidse 'ethische richting' krijgt *en passant* een veeg uit de pan. Prof. C. van Vollenhoven, stuwende kracht achter de Leidse opleiding, zou door zijn politieke stellingname in de *NRC* de Utrechtse faculteit mede in het leven hebben geroepen: 'Hoogleraren moeten geen politieke tinnegieters zijn' (413). Vijf bladzijden verder erkent Fasseur de juistheid van Van Vollenhovens politieke inschatting van het Indonesisch nationalisme. Zou het niet consequenter zijn geweest dat al meteen bij het oordeel over de oprichting van 'Utrecht' te betrekken? Ook ten aanzien van de carrièremogelijkheden in de buitengewesten is er enige inconsequentie: rond 1900 steken deze nog ongunstig af bij die op Java (302); tien jaar later (69 bladzijden verder) is dit zonder slag of stoot ineens omgekeerd. Zomaar of door de 'afronding van Nederlands-Indië'? Het zijn enkele kanttekeningen bij een goed geschreven, fraai uitgegeven, helder overzicht en een — al is dat misschien geen wetenschappelijke kwalificatie — vooral voor de negentiende eeuw leuk boek.

Elsbeth Locher-Scholten

J. Stengers, *De koningen der Belgen. Macht en invloed van 1831 tot nu* (vertaling van: *L'action du roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence. Essai de typologie des modes d'action du roi*, Historische reeks X; Parijs: Ducleot, Leuven: Davidsfonds, 1992, 357 blz., Bf895,-, ISBN 90 6152 801 1 [LBS 04681789]).

Op het zesde congres van het Politologisch instituut over *Het koningschap in het parlementaire stelsel. België, Denemarken, Groot-Brittannië en Nederland, anno 1990* kondigde Jean Stengers de publikatie aan van een monografie over de politieke rol, macht en invloed van de Belgische koningen sinds 1831. Door zijn eerdere publikaties over de rol van Leopold I en II en over de koningskwesitie (Leopold III) staat Stengers reeds lang bekend als een specialist terzake, niet alleen in academische middens, maar ook bij het grote publiek: de media doen immers frequent een beroep op hem om de actuele rol van de koning te duiden of in historisch perspectief te situeren. Men keek dan ook ongeduldig uit naar de publikatie van deze monografie, die zonder twijfel voor geruime tijd het referentiewerk bij uitstek zal vormen over de politieke impact van de koning in België sinds 1831 en die tevens de grondstof zal leveren voor comparatieve syntheses.

De structuur van deze studie is gebaseerd op een 'typologisch' onderscheid tussen de verschillende bevoegdheden van de koning, die enerzijds voortvloeien uit constitutionele bepalingen, maar anderzijds via grondwettelijke gewoonte en politieke praktijk geleidelijk werden versterkt of uitgehold. Stengers reconstrueert, analyseert en overstijgt moeiteloos een groot aantal concrete en complexe beslissingsmomenten, zodat een scherp beeld ontstaat van de wijze waarop de Belgische koningen optraden en hun macht deden gelden. Hij levert overtuigende bewijzen voor de vaststaande stelling dat er achter de stabiliteit van de grondwettelijke teksten over de koning en zijn bevoegdheden een enorme revolutie in de praktijk en een machtserosie schuilt. Hij staft zijn stelling door indrukwekkend en minutieus empirisch onderzoek, vooral met betrekking tot de eerste drie regeerperiodes (van Leopold I tot Albert I, 1831-1934), terwijl Leopold III uitvoerig aan bod komt in het hoofdstuk over het optreden van de koning die zich in de onmogelijkheid bevindt om te regeren. Stengers wijst zelf op de onvermijdelijke lacunes ten gevolge van de geheimhouding van de archieven uit de recente periode, zodat een exhaustieve analyse van Boudewijns optreden voor een later tijdstip zal zijn: waar mogelijk heeft Stengers zich alleszins op virtueuze wijze en met grote eruditie van zijn taak